

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.341.1+330.342

В. М. ТАРАСЕВИЧ,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою політичної економії Національної металургійної академії України
(Дніпропетровськ)*

ПРО ДЕРЖАВНО-КАПІТАЛІСТИЧНУ ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ *

Розглянуто державно-капіталістичні передумови інноваційного розвитку національної економіки. Обґрунтовано поступально-циклічний характер еволюції держкапіталізму та його провідну роль у модернізації економіки і реалізації стратегічних інновацій. Увагу акцентовано на антиінноваційності змішаного приватнокапіталістичного владно-власницького привласнення в умовах маргіналізації держкапіталізму. Позначено деякі напрями та заходи щодо інноваційно та соціально орієнтованої держкапіталізації національної економіки.

Ключові слова: інноваційний розвиток, державний капіталізм, мережа привласнення, еліпс привласнення, приватнокапіталістичне владно-власницьке привласнення, інноваційно орієнтована держкапіталізація.

V. M. TARASEVYCH,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Political Economy, National Metallurgical Academy of Ukraine
(Dnipropetrovs'k)*

ABOUT THE STATE-CAPITALISM CONDITIONALITY OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A NATIONAL ECONOMY

The state-capitalist preconditions of innovative development of a national economy are described. The forward-cyclic character of the evolution of a state capitalism and its principal role in the modernization of an economy and the realization of strategic innovations are substantiated. The attention is concentrated on antiinnovation features of the mixed private capitalist power-ownership appropriation under conditions of a marginal state capitalism. Some directions to and measures aimed at the innovatively and socially oriented state capitalization of the national economy are indicated.

Keywords: innovation development, state capitalism, appropriation net, appropriation ellipse, private capitalist power-ownership appropriation, innovatively oriented state capitalization.

Тарасевич Віктор Миколайович (Tarasevych Viktor Mykolaiovych) – e-mail: v_tarasevich@list.ru.

* Матеріал публікується у порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем статтею "Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України" // Економіка України. — 2014. — № 12. — С. 4–19.

Закінчення статті. Початок див. у № 11, 2015 р.

Про антиінноваційність національної мережі привласнення

Україна успадкувала від СРСР багатоукладну економіку з абсолютним домінуванням номенклатурно-бюрократичного державного капіталізму, досить поширеним, але нерозвинутим соціалістичним укладом з переважно невідповідною загальнонародному привласненню державною формою, досить обмеженим колективним укладом, нелегальним приватнокапіталістичним і нелегально-легальним дрібнотоварним укладом, значними “пережитками” владно-власницького укладу з його кланово-корпоративним привласненням. За роки незалежності та реформ відбулися кардинальні зміни. Разом з масштабною деіндустріалізацією, депостіндустріалізацією та десоціалізацією національної економіки утвердилося абсолютне панування неофеодального симбіозу приватнокапіталістичного і владно-власницького укладів, який пронизує всі атрибути привласнення та “керівною і спрямовуючою силою” якого є великий монополістичний капітал. Дрібнотоварний і колективний уклади є непорівнянними з ним за економічною потужністю. Вони рухаються в його фарватері, а держкапіталістичний та посткапіталістичний (соціалістичний) уклади маргіналізовано. В інноваційному відношенні така соціально-економічна “конструкція” поступається навіть перед пізньорадянською, не говорячи вже про розвинуті економіки.

Головним агрегованим актором симбіотичного, змішаного *приватнокапіталістичного владно-власницького* (ПКВВ) привласнення цілком певного “пулу” об’єктів є кланово-корпоративна група (КлКрГр) на чолі з великим капіталістом (олігархом) *. До її складу він включає:

– найбільш довірених осіб з числа родичів і (або) друзів, які допомагають йому здійснювати функції виняткового розпорядника об’єктами, закріплювати елементи та субелементи привласнення за окремими персонами КлКрГр та іншими акторами і субакторами, контролювати та спрямовувати їх дії на досягнення цілей голови групи **;

– керівників ключових недержавних економічних акторів, які безпосередньо є підконтрольними групі та (або) перебувають з її об’єктами в міцній виробничій кооперації (наприклад, керівники фірм, наймані менеджери та інші);

– впливових представників державних соціально-економічних і функціональних субакторів, насамперед, “сукупного капіталіста”, “сукупного найманого працівника”, “самостійного капіталіста”, “представника суспільства”, законодавців, виконавців, суддів, силовиків, чиновників.

Тільки-но згадані актори (субактори) стають членами КлКрГр, вони набувають статусу її *персон*. Між ними розподіляються та перерозподіляються елементи і субелементи привласнення об’єктів відповідно до їхніх родинних зв’язків, соціального та матеріального становища, рівня професіоналізму, кваліфікації з обов’язковою концентрацією ключових субелементів розпорядження та значною часткою доходів у руках голови КлКрГр. Останній може бути ідентифікований саме за цими ознаками. Як правило, із зазначених персон формуються кланово-корпо-

* Тут йдеться про типову КлКрГр. Далі розглядатимуться деякі аспекти її зв’язків з іншими подібними до неї КлКрГр, кожна з яких контролює відповідні атрибути привласнення, насамперед об’єкти і доходи з них, у певному секторі національної економіки, регіоні країни і намагається поширити свій вплив на всю національну економіку та за її межі.

** Факти такі, що в ряді цих цілей промислові інновації займають у кращому випадку місце “на гальорці”.

ративні підгрупи (КлКрПГр) за посадовою, функціональною, цільовою та іншими ознаками.

КлКрГр накидає свої "мережі" на весь темпоральний простір привласнення (рис. 3). По-перше, у ці "мережі" потрапляють персони групи. Між ними встановлюються переважно ієрархічні, генетичні, детерміністські та неринкові конкурентні зв'язки (див. тонкі лінії на рисунку 3). По-друге, персони КлКрГр є активними агентами її впливу на відповідних акторів і субакторів. Так, персони КлКрГр, які одночасно входять до складу агрегованого державного функціонального субактора "законодавці", багато в чому є "відповідальними" за забезпечення "правильних" (тобто таких, що відповідають інтересам керівництва КлКрГр) дій інших законодавців, наприклад, голів депутатських груп і фракцій (див. пунктир на рисунку 3) *. Це є вірним і відносно виконавців, суддів, силовиків, чиновників. Наприклад, якщо голова КлКрГр заінтересований не у затратних і ризикованих інноваційних інвестиціях, а в нарощуванні обсягів експорту сировини та напівфабрикатів, то відповідні саме цій меті *державні рішення* повинні забезпечувати зазначені персони.

По-третє, в руках голови КлКрГр виступає ефективним знаряддям трансформації альтернативних видів і форм привласнення об'єктів у змішане ПКВВ привласнення (останнє, як провідне, позначено на рисунку 3 жирною лінією, а експансія КлКрГр на інші види та форми – тонкою лінією зі стрілкою). Йдеться про *реальне* ПКВВ привласнення *більшості всіх об'єктів* (озброєння та боєприпасів), у тому числі органів державної влади, управління і регуляторних органів. Розглянемо цей пункт докладніше.

Ключовим напрямом дій КлКрГр є залучення до кланово-корпоративної мережі об'єктів *держкапіталістичного* привласнення з метою його трансформації в приватнокапіталістичне або ПКВВ привласнення, а основним модератором зазначених дій виступає зв'язка «КлКрПГр "великий капіталіст" – "сукупний капіталіст" – держава як "самостійний капіталіст"». Її винахідливості можуть позаздрити навіть найталановитіші автори фантастичних і детективних історій.

За посередництва "сукупного капіталіста" глава КлКрГр делегує державі – "самостійному капіталісту" – деякі субелементи володіння власними об'єктами і частину доходу від них в "обмін" на субелементи володіння та (або) управління об'єктами державної підприємницької діяльності та частину їх прибутку. Таке взаємовигідне, на перший погляд, *державно-приватне партнерство* успішно використовується великим приватним капіталом для нарощування своєї "присутності" в державних об'єктах. Про те, як це відбувається в Росії, вже зазначалося. Національний "алгоритм", по суті, є ідентичним. Теоретичною мовою йдеться про використання акціонерних та політико-правових процедур для послідовно-паралельного переведення елементів і субелементів управління, користування, володіння, розпорядження об'єктами держпідприємництва, вагової частки доходів з них у ПКВВ привласнення. При цьому відсутні імунітет до

* Унаслідок високого ступеня агрегування акторів і субакторів пунктир повторює конфігурацію тонких ліній. Щоб уникнути цього, ми поділили кожен геометричну фігуру еліпса привласнення, що означає "ім'я" певного актора, субактора. Наприклад, фігуру "3" ("законодавці") – щонайменше, на дві частини, перша з яких презентувала б законодавців-персон, а друга – законодавців-неперсон КлКрГр. Ясно, що такі змістово цілком виправдані геометричні операції значно ускладнили б рисунок та його сприйняття.

експропріації у держави зазначених об'єктів, а також заборона на їх шкідливе використання.

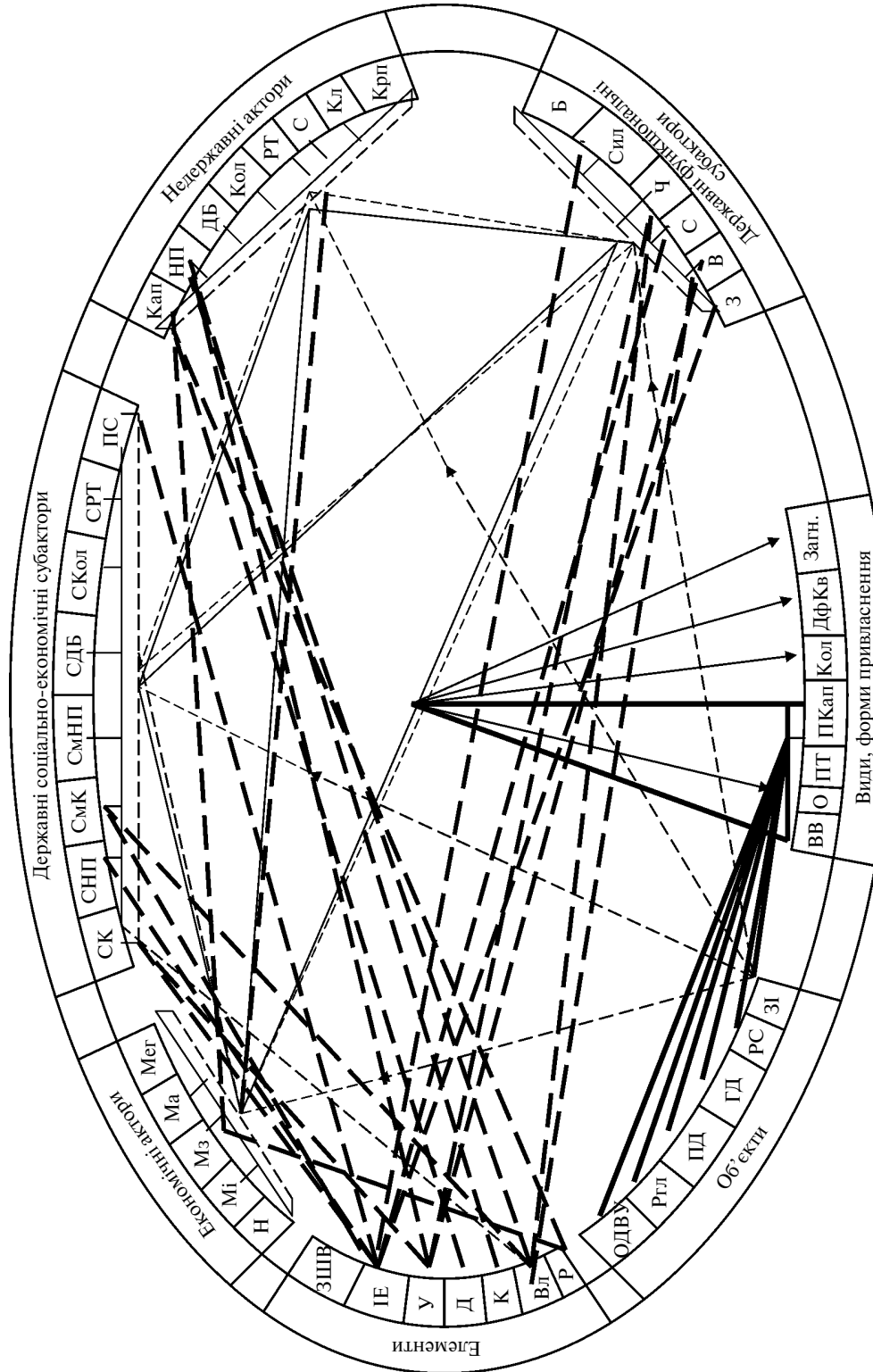

Рис. 3. Фрагмент мережі привласнення з домінуванням ПКВВ привласнення

Таким чином, у змішаному *приватнокапіталістичному* — *держкапіталістичному* — *владно-власницькому* (ПКДКВВ) привласненні зростають частка і значущість ПКВВ привласнення аж до абсолютного домінування. Правда, держкапіталістичному привласненню дозволено деяку "присутність", але тільки в частині його використання як джерела додаткових доходів: бюджетного фінансування, державних гарантій за кредитами, страхування підприємницьких ризиків бюджетними коштами тощо. Як бачимо, поданий механізм практично виключає *реальну інноваційну активність держави* з причини привласнення належних йому ресурсів КлКрГр. У подібних "обіймах" КлКрГр знекровлює інноваційний потенціал акторів колективного і дрібнотоварного укладів.

Не залишаються поза увагою КлКрГр і об'єкти державної форми загальнонаціонального привласнення (*об'єкти господарської діяльності*) (див. жирну лінію на рисунку 3). Деякі з них піддалися "комерціалізації": спочатку були переведені в "режим" держкапіталістичного привласнення, який виявився нетривалим, а потім — фактично приватизовані КлКрГр за допомогою хитромудрого перетворення на об'єкти ПКВВ або ПКДКВВ привласнення. У ряді випадків *формальний* статус об'єктів господарювання як об'єктів державної форми загальнонаціонального привласнення збережено, але *реально* господарську діяльність трансформовано в господарсько-підприємницьку, яка поєднує досягнення некомерційних і комерційних цілей, або у підприємницьку без "домішок". Як і у випадку з об'єктами підприємницької діяльності, держкапіталістичне привласнення об'єктів господарської діяльності є веденим у відношенні до приватнокапіталістичного. Держформа загальнонаціонального привласнення останніх поступово маргіналізується, а разом з нею — і її національно значуща інноваційна складова.

Великою мірою це є вірним і для привласнення *регуляторних об'єктів* (жирна лінія на рисунку 3), через що їх функціонування та розвиток не відповідають ряду важливих імперативів реалізації інтересів суспільства в цілому, а також адекватного представництва та узгодження економічних інтересів різних соціальних верств і груп. Об'єктивно необхідне *загальнонаціональне привласнення* зазначених об'єктів, у тому числі в державній формі, існує переважно номінально. І справа не тільки у відомих труднощах розробки та задіяння механізмів його реалізації, але й у захопленні, приватизації його елементів і субелементів, їх використанні, що не відповідає об'єктивному призначенню регуляторних об'єктів.

Так, значною мірою за розпорядження, володіння та управління законотворчим процесом КлКрГр забезпечує розробку та прийняття законів, які відповідають, насамперед, її корисливим інтересам і примусове виконання яких зустрічає цілком зрозумілий опір і гетерофобію з боку колективів власників, дрібних буржуа, найманих працівників і, як це не парадоксально, — конкуруючих КлКрГр. Тому за інших рівних умов масштаби антиінноваційної тіньової економіки є прямо пропорційними ступеню неадекватності продуктованих КлКрГр формальних інститутів інтересам "некланово-корпоративних" економічних акторів. Було б явним перебільшенням твердження про повне ігнорування у законотворчості та правозастосуванні загальнонаціональних інтересів. Але враховуються вони переважно тією мірою, якою це відповідає успішній реалізації аж ніяк не інноваційних імперативів ПКВВ привласнення.

Подібним чином КлКрГр поводиться і з *механізмами та інструментами державного регулювання економіки*. Так, формальне розпорядження національним

банком інструментами грошово-кредитної політики “доповнюється” володінням, користуванням та управлінням ними з боку тих його співробітників, які або є персонами КлКрГр, або певною мірою є залежними від неї. Тому не завжди держкапіталістичний прибуток національного банку направляється на власні держкапіталістичні та загальнонаціональні цілі. Навряд чи рішення щодо облікової ставки процента, норм резервування та операцій на відкритому ринку приймаються без урахування думки “уповноважених” КлКрГр в його керівних органах.

Недавнє зниження ставки податку на прибуток не ініціювало інноваційну діяльність великого капіталу, водночас він, як і раніше, отримує відповідні “бонуси” в процесі виконання бюджетів усіх рівнів. Тут не ставиться завдання опису безлічі “пилососів” і “насосів”, за допомогою яких поповнюються доходи КлКрГр. Зрозуміло – її готовність урахувувати загальнонаціональні інтереси багато в чому є або декларативною, або небезкорисливою. Причина не в конкретних особистостях, які входять до “персонального складу” КлКрГр, а в невблаганній об’єктивній логіці її функціонування та еволюції. Логіка підпорядковує своїй волі дії і професіоналів, і авантюристів, і порядних громадян.

Кланово-корпоративний *неовасалітет* проникає і у відносини недержавних акторів – *капіталістів і найманих працівників*. Оскільки держкапіталістичне привласнення відтиснуто ПКВВ привласненням на економічну периферію, а державний субактор “самостійний найманий працівник” не є вільним від впливів КлКрГр, оскільки “дикий капіталістичний” рівень експлуатації робочої сили (наприклад, у вітчизняній чорній металургії він є значно вищим, ніж у ФРН) супроводжується елементами позаекономічної залежності – страх втратити робоче місце не з професійних, а з інших причин, у тому числі політичних, економічно невмотивовані наднормові, примітивізація охорони праці тощо.

Включення найманих вищих менеджерів до КлКрГр практично виключає їхню класову солідарність з найманими працівниками – безпосередніми виробниками продукції. Принципові відмінності їх функціональних обов’язків та змісту діяльності, передання великим капіталом менеджерам елементів і субелементів володіння та управління робочою силою безпосередніх виробників помножуються на вимушену або добровільну прихильність менеджерів до норм кланово-корпоративної етики з чітким поділом на “своїх” і “чужих”. До того ж у кращих традиціях раннього напівфеодального капіталізму активно культивуються позаекономічні форми конкуренції між самими найманими працівниками, що аж ніяк не сприяє нарощуванню та актуалізації їх інноваційного потенціалу.

Особливу роль у посиленні влади КлКрГр покликане відігравати привласнення *знання, інформації* та засобів їх виробництва та розповсюдження, підйоми яких знаходяться у ПКВВ. Відомий масштабний наступ на науку і освіту супроводжується звуженням сфери загальнонаціонального привласнення їх об’єктів та інтелектуальних результатів. Водночас активна експансія *специфічних* знань та інформації, які продукуються в інтересах керівництва КлКрГр, їх добровільне чи нав’язане привласнення громадянами забезпечують суспільну легітимацію, нехай навіть короточасну, згаданої трансформації привласнення (див. пунктир зі стрілкою на рисунку 3).

“Процедуру” такої легітимації проходить і закріплення елементів та субелементів привласнення об’єктів за персонами КлКрГр. Візьмемо для прикладу

об'єкти підприємницької діяльності (див. жирний пунктир на рисунку 3). Ключові субелементи розпорядження ними голова групи як мезоекономічний актор залишає за собою; субелементи володіння та управління — розподіляє між окремими персонами (представниками державних субакторів: "сукупний капіталіст", "самостійний капіталіст", "виконавець", "чиновник") і найманими менеджерами; субелементи користування — закріплює за найманими працівниками; забезпечення імунітету до експропріації — доручає персонам, які входять до складу державних субакторів "сукупний капіталіст", "самостійний найманий працівник", "представник товариства", "законодавці", "судді", "силовики"). Заборона на шкідливе використання об'єктів, за яку від імені товариства насамперед відповідальний державний субактор "представник суспільства", цікавить голову КЛКрГр тільки в міру впливу на загальну величину його доходів. Їх значна частка переходить до його особистого розпорядження. Із сформованого таким чином "централізованого фонду" він оплачує послуги персон групи, враховуючи й ті переважно тіньові доходи, які вони отримують за принципом "годування" (на рисунку 3 позначено тільки надходження доходів голові групи).

Такий варіант закріплення елементів і субелементів привласнення за персонами, акторами та субакторами не є єдиним і незмінним. Залежно від обставин голова групи перерозподіляє "повноваження" між персонами, здійснює їх ротацію і (або) заміну. Крім того, між останніми ведеться жорстка конкуренція за місце в кланово-корпоративній ієрархії, оскільки воно гарантує доступ до відповідних субелементів привласнення об'єктів і доходів. У такій боротьбі використовуються різні методи, форми та інструменти, в тому числі змова, шпигунство тощо. Це є вірним і для конкуренції сформованих "цільових" КЛКрПГр. Мабуть, саме їх керівники входять до "ядра" керівництва КЛКрГр, що не заважає різноманітним змінам: одні підгрупи припиняють існування та поступаються місцем перед іншими; деякі персони залишають групу, у тому числі недобровільно, а деякі актори або субактори стають її персонами; деякі персони переміщуються ієрархічними "сходами" або "по горизонталі".

Таке внутрішнє "життя" КЛКрГр, як і її зовнішня активність, не випадково є далеким від національних інноваційних пріоритетів. За існуючих умов менш витратною і більш прибутковою є неінноваційна діяльність. Вбудовування в "ланцюжки цінності" глобальних ТНК відповідає кланово-корпоративним, але не загальнонаціональним інтересам. Держава ж як виразник і захисник останніх значною мірою є підконтрольною КЛКрГр. Справа ускладнюється ненаціонально орієнтованою боротьбою КЛКрГр між собою за "сфери впливу". Залежно від умов, місця та часу між КЛКрГр, їх головами, персонами може домінувати якийсь один вид зв'язків — ієрархічний, гетерархічний, синархічний, симбіотичний, комунікативний, синтетичний, конкурентний, гетерофобічний при співіснуванні з іншими видами. Наприклад, у випадку імперативного об'єднання зусиль КЛКрГр проти спільного "противника" (скажімо, активістів антиолігархічного руху і прихильників націоналізації, що знаходяться в ПКВВ привласнення великих об'єктів) між групами домінують комунікативні, симбіотичні та синархічні зв'язки. Це дозволяє узгоджено мобілізувати та застосувати у боротьбі з "противником" підконтрольні групам засоби масової інформації, партії, рухи, державних субакторів, у тому числі силовиків, власні охоронні структури ("приватні армії") та інші "ресурси".

Подібним чином взаємодіють між собою кілька об'єднань КлКрГр, прагнучи обмежити сферу привласнення конкуруючої КлКрГр. В обох випадках між різними персонами різних груп, які об'єднали зусилля, можуть превалювати різні зв'язки або відносини. Однак предметом цих відносин є практично всі атрибути привласнення. Так, конкуренція між КлКрГр не припиняється навіть у моменти об'єднання їх зусиль. Боротьба йде, насамперед, за об'єкти привласнення, елементи та субелементи привласнення об'єктів, за розпорядження об'єктами та доходами з них. Але, оскільки перемога над конкурентом навряд чи є можливою без підтримки відповідних недержавних економічних акторів, а також державних соціально-економічних і функціональних субакторів, то конкуренція ведеться і за ці "одухотворені" атрибути привласнення.

Таким чином, ареною жорсткої конкуренції КлКрГр є і національна економіка, і політична влада на всіх рівнях: національному, регіональному та місцевому. Саме політична влада дозволяє КлКрГр використовувати багатий арсенал владно-власницьких, багато в чому докапіталістичних механізмів та інструментів, об'єднати приватнокапіталістичне та владно-власницьке привласнення і відтіснити у фарватер або на периферію інші КлКрГр, а також види і форми привласнення, у тому числі *держкапіталістичні*.

Українські реалії підтверджують відому з історії закономірність – у конкурентній боротьбі великий капітал і КлКрГр активно використовують не тільки економічні та політичні методи та інструменти, але й *релігійний, національний, етнічний, мовний та інший "неекономічний" потенціал*. Оскільки його актуалізація та задіяння вимагають відповідних фінансових і матеріальних ресурсів, остільки неминучими є посилення експлуатації найманої праці, "тиску" на дрібний і середній бізнес, активізація антиінноваційної ренто- і бюджетоорієнтованої поведінки *, поглиблення регіоналізації національної економіки та країни.

Не є несподіваними наслідками зазначених дій зростаючі масштаби маргіналізації населення та відповідне розширення соціальної бази радикалізму, екстремізму і тероризму. Якщо ж урахувати, що помітна частина одержаних і привласнених КлКрГр визначеними способами доходів зрештою поповнює авуари великих неукраїнських ТНК, які мало чутливі до стану і розривів соціальної тканини українського суспільства, то стають зрозумілими основні причини загострення суперечностей не тільки всередині окремих КлКрГр, між різними КлКрГр, але й між КлКрГр, з одного боку, і найманою працею, дрібним і середнім бізнесом – з іншого. Спроби переключити увагу останніх з соціально-економічних на національні, етнічні та релігійні проблеми можуть мати для зазначених груп відносно нетривалий успіх, оскільки зовсім не сприяють поліпшенню якості життя більшості громадян, забезпеченню їх базових прав і свобод.

Таким чином, домінування та подальша експансія ПКВВ привласнення приречені на провал, а маргіналізація держкапіталістичного, приватнотрудового, колективного і державної форми загальнонаціонального привласнення тільки наближає його часовий горизонт. Чи буде трансформація ПКВВ привласнення еволюційною або революційною, і які її напрями стануть пріоритетними, покаже майбутнє. Оскільки воно настає не раптово, остільки його можливі варіанти народжуються і визрівають у сьогоднішні. Звернемо увагу на деякі аспекти зазначеної трансформації.

* У даному випадку йдеться про ПКВВ привласнення доходів державного та місцевих бюджетів.

Про інноваційно орієнтовану держкапіталізацію національної економіки

Є підстави вважати, що в масовій народній свідомості відбувається кардинальний *ментальний поворот*: істотно зростають значущість і ступінь актуалізації тих рис національного характеру, яким відповідає домінування не кланово-корпоративного капіталізму сучасного "зразка", а *демократичного, соціально та інноваційно орієнтованого державного капіталізму*. Йдеться про суттєве підвищення ролі та домінування держкапіталістичного, державної форми загальнонаціонального, колективного (у тому числі на регіонально-територіальному рівні) і приватно-трудового привласнення при збереженні значущого для національної економіки і суспільства приватнокапіталістичного привласнення. Це не може статися відразу, як і витіснення на периферію економічного життя владно-власницьких і кланово-корпоративних "рудиментів". Необхідними є узгоджені, наполегливі та довготривалі зусилля держави і суспільства. Звернемо увагу на окремі аспекти *необхідних змін у національній мережі привласнення (НМП)*, які відповідають тематиці цієї статті *.

Принципове значення для долі національного держкапіталізму має привласнення надр, земель сільськогосподарського призначення, стратегічних і бюджетотворюючих металургійних, нафтохімічних, оборонних, машинобудівних, інфраструктурних підприємств, інститутів розвитку, національної інноваційної системи та інновацій загальнонаціонального значення (далі — ОНЗ — об'єктів національного значення). Через соціально-економічний та цивілізаційно-культурний "прес" вони повинні бути об'єктами змішаного, головним чином, держкапіталістично-держнаціонального ** привласнення за допоміжною, міноритарною "участі" приватнокапіталістичного та маргіналізації владно-власницького привласнення ***. Це "агреговане" положення потребує конкретизації (рис. 4).

У субстанціональному відношенні адекватним видом привласнення ОНЗ **** є загальнонаціональний. Суспільство залишає у своїх руках ключові субелементи розпорядження останніми (наприклад, визначення долі ОНЗ) (див. пунктир на рисунку 4), а інші елементи і субелементи передає державі — актору привласнення в особі, насамперед, таких соціально-економічних субакторів: "представник суспільства", "самостійний найманий працівник", "самостійний капіталіст", "су-

* Якщо врахувати, що НМП може бути схематично подана у вигляді еліпса привласнення з відповідними численними зв'язками між атрибутами (субатрибути), то повна характеристика необхідних змін у ній передбачає побудову багатьох особливих еліпсів привласнення із зв'язками, що надходять від кожного атрибута (субатрибути). Інакше кажучи, зміни НМП повинні розглядатися з позицій кожного мінливого атрибута (субатрибути). У статті не можуть бути описані 47 еліпсів привласнення (за кількістю атрибутів (субатрибутов) у стандартній версії еліпса). Якщо ж урахувати, що кожен атрибут (субатрибут) включає декілька або безліч складових (наприклад, атрибут "об'єкти підприємницької діяльності" може бути дезагрегований на десятки субатрибутів залежно від критеріїв класифікації і завдань дослідження), то кількість еліпсів привласнення навряд чи обмежиться кількома десятками. Тому одне із завдань такого викладу полягає в обґрунтуванні та ілюстрації значущості еліпса привласнення як методологічного інструмента не тільки власне теоретичних, але й теоретико-прикладних досліджень.

** Концепт "держнаціональне привласнення" є тотожним концепту "державна форма загальнонаціонального привласнення".

*** Привласнення кожного із згаданих об'єктів має цілком певні особливості та повинне спеціально аналізуватися, у тому числі за допомогою інструментарію еліпса привласнення. Із зрозумілих причин тут увага акцентується на загальних якісних характеристиках привласнення цих об'єктів.

**** На рисунку 4 ОНЗ умовно позначено як об'єкти ПрДт і ХЗДт.

купний регіонально-територіальний субактор”. Саме ці субактори приймають узгоджене і правове рішення щодо тих видів привласнення ОНЗ, які мають бути реалізовані за допомогою державної форми. Виключно держнаціональна форма їх привласнення навряд чи є доцільною та здійсненою через об’єктивно-історичну неготовність до неї ні акторів, ні об’єктів. Їх сучасному стану відповідає реалізація тільки деяких субелементів, наприклад, отримання кожним громадянином певної частини земельної та (або) гірничої диференціальної ренти І (див. пунктир на рисунку 4).

У розглянутому змішаному привласненні домінуючою покликана бути саме *держкапіталістична* форма, і саме державний субактор “самостійний капіталіст” має стати модератором і центром спільної з іншими державними субакторами реалізації розпорядження, володіння, управління ОНЗ та отримання великої частки доходів від останніх. Зрозуміло, значуща частина цих доходів повинна направлятися на реалізацію промислових інноваційних проектів. Що стосується імунітету до експропріації та заборони шкідливого використання, то вони не можуть бути забезпечені держсубактором “самостійний капіталіст” без активної участі, принаймні, держсубакторів “представник товариства” і “самостійний найманий працівник” (див. жирні лінії на рисунку 4). Концентрація в руках держсубактора “самостійний капіталіст” усіх згаданих елементів (субелементів) привласнення є доцільною лише стосовно деяких оборонних підприємств, а також *стратегічних інноваційних проектів* на стадії наукової розробки та виробництва дослідних партій інноваційного продукту.

Елементи (субелементи) привласнення інших об’єктів доречно “розосередити”. Наприклад, такі важливі субелементи *розпорядження*, як розподіл елементів і субелементів привласнення між акторами, право прийняття остаточних рішень, держсубактору “самостійний капіталіст” доцільно залишити за собою. Аналогічно потрібно вчинити і з субелементами *володіння* – правами на велику частку доходів з об’єкта * і на контроль, права ж “центрального учасника” і “зміни персоналу” ** можуть бути передані керівництву об’єкта, що є представником держсубактора “самостійний капіталіст”, а право визначати порядок господарського використання деяких субоб’єктів даного об’єкта (наприклад, окремих виробництв, технологічних ліній, філій тощо) – недержавним економічним акторам, зокрема приватним і колективним власникам інших об’єктів. Виконання *управлінських* функцій логічно доручати найманим менеджерам, у тому числі тим, які пройшли “вишкіл” у приватнокапіталістичних компаніях, а функцій *користувачів* – найманим працівникам. Оскільки ж субстанціонально останні є співвласниками ОНЗ, остільки вони повинні мати право участі в управлінні, а також на частину прибутку ОНЗ (див. тонкі лінії на рисунку 4). Викладений порядок розподілу та закріплення елементів (субелементів) держкапіталістичного привласнення ОНЗ має бути законодавчо інституціоналізований депутатським корпусом (держсубакторами “законодавці”), прийнятий до виконання держслужбовцями (держсубакторами “виконавці” та

* Абсолютна рента та диференціальна рента І із земель сільськогосподарського призначення і розроблюваних надр повинні направлятися до державного бюджету.

** “Центральний учасник” має прерогативу укладання контрактів з постачальниками ресурсів і споживачами продукції, а також різними бізнес-партнерами. Як правило, він же змінює персонал – наймає та звільняє працівників.

"чиновники") і до захисту судьями і силовиками (див. пунктир з точкою на рисунку 4).

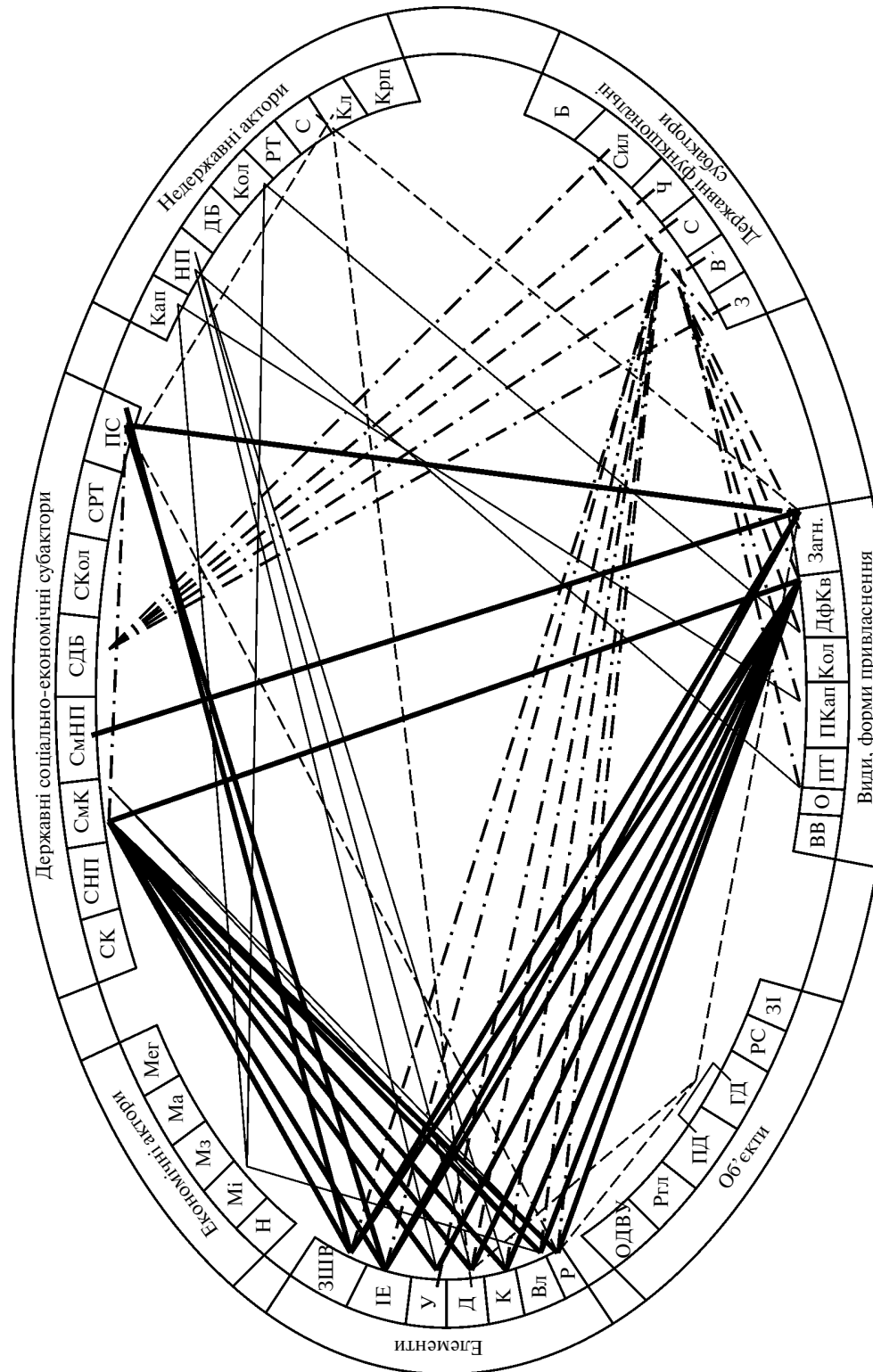

Рис. 4. Фрагмент держанціонального та держкапіталістичного привласнення ОНЗ

Отже, *реальне* держкапіталістичне привласнення ОНЗ покликана здійснювати не “держава взагалі”, не єдиний держсубактор “самостійний капіталіст”, а група акторів (субакторів) – *група держкапіталістичного привласнення*, до складу якої, залежно від особливостей *конкретного* ОНЗ і цілей його привласнення, повинні входити певні державні соціально-економічні та функціональні субактори, а також недержавні економічні актори, між якими необхідним є встановлення не менше конкретних зв’язків. Для розглянутого досить загального і стандартного варіанта держкапіталістичного привласнення ОНЗ мають бути пріоритетними синархічні, коеволюційні та комунікативні зв’язки між держсубакторами, що не виключає детерміністського впливу держсубактора “самостійний капіталіст” на законодавців, виконавців і чиновників, а також своїх представників у ОНЗ, власників і користувачів. Між останніми не будуть зайвими не тільки комунікативні, але й конкурентні та симбіотичні зв’язки.

Водночас самі по собі зазначені зв’язки не є панацеєю від рецидивів владно-власницької клановості та корпоративності. Крім того, як показує досвід багатьох країн другого і третього ешелонів модернізації, саме держкапіталістичне привласнення дуже уразливе для владно-власницької “хвороби”, причому її ефективне “лікування” виключно економічними “ліками” не завжди має успіх. Ми ще повернемося до цієї проблеми. Тут же наголосимо на деяких *економічних* аспектах переходу від реально існуючого приватнокапіталістичного владно-власницького привласнення ОНЗ до їх “нормативного” держкапіталістичного привласнення.

З одного боку, набір апробованих для цього механізмів та інструментів, що міститься в “скарбничці” світового досвіду, є відомим: націоналізація, насамперед з викупом; різні форми державно-приватного партнерства; нарощування державної участі у корпоративному капіталі, аж до “захоплення” контрольного пакета акцій, та формування вертикально інтегрованих переважно державних холдингів – національних чемпіонів; адекватні форми державної міноритарної участі, наприклад “золота акція”, особливі повноваження представників держави в керівних органах акціонерних товариств; докорінна перебудова управління державними пакетами акцій; використання державних гарантій, субсидій, субвенцій, контрактної системи тощо.

Використання механізмів, форм та інструментів передбачає розробку відповідних алгоритмів (планів, програм тощо), точний облік специфіки та стану національної економіки та конкретного об’єкта. Оскільки ж “держкапіталізація” ОНЗ є не самоціллю, а засобом модернізації, неоіндустріалізації та інноваційного “прориву”, остільки дуже перспективною може виявитись апробація механізму *державних інноваційно-інвестиційних конкурсів* для раніше приватизованих підприємств. Зокрема, йдеться про перерозподіл їх активів на користь переможців, у тому числі нових власників. В останньому випадку старим власникам гарантується відшкодування їх витрат на приватизацію [11, с. 20–21]. Ясно, що таким новим власником може бути і держава.

З іншого боку, для результативного задіяння зазначених механізмів та інструментів держкапіталізації необхідно, щоб *регуляторні об’єкти* та *об’єкти державної влади та управління* (далі – РгЛО і ОДВУ) стали *за своїм змістом державними*. Вже зазначалося, що в їх привласненні повинні домінувати безпосередньо загальнонаціональна та держнаціональна форми. Що це означає?

По-перше, у державній групі привласнення ключові позиції повинні займати державні соціально-економічні субактори "представник товариства" і "самостійний найманий працівник", хоча доцільність представництва в ній всіх недержавних економічних акторів і державних субакторів, соціальних груп і прошарків суспільства не викликає сумнівів.

По-друге, провідні субелементи розпорядження РгЛО і ОДВУ, насамперед щодо визначення їх долі, повинні залишатися в руках суспільства як такого. Так, тільки громадяни країни за допомогою прямого волевиявлення можуть санкціонувати "зовнішнє управління" зазначеними об'єктами. Відомі труднощі з пошуком та реалізацією адекватних форм і процедур такого волевиявлення не можуть слугувати виправданням для бездіяльності в цьому напрямі. Як відомо, у ряді розвинутих демократій рівень суспільної підтримки діяльності президента країни є імперативним сигналом для коригування економічної політики. Не менш значущими і дійовими могли б стати і результати проведених авторитетними державними соціологічними службами соціологічних досліджень. Наприклад, той факт, що понад половину громадян України висловлюються за підвищення ролі держави як гаранта загальнонаціональних інтересів і вирішення ключових суспільних проблем, має стати імперативом наукової розробки, широкого громадського обговорення та реалізації відповідних політико-економічних заходів. У більш загальному випадку необхідними є законодавче впорядкування організації та реалізації різних форм і процедур народного волевиявлення, а також імплементації їх результатів.

По-третє, головними акторами ведених субелементів розпорядження, а також інших елементів держнаціонального привласнення РгЛО і ОДВУ покликані бути державні соціально-економічні субактори "представник товариства", "самостійний найманий працівник" і відповідні державні функціональні субактори. Саме вони повинні каталізувати ієрархічні, синархічні, комунікативні та синтетичні зв'язки з іншими акторами. Очевидно, кожному із зазначених об'єктів залежно від мінливих конкретних умов є іманентними і такими, що відповідають останнім, особливі варіанти розподілу елементів (субелементів) їх держнаціонального привласнення між поймаєними головними субакторами та іншими акторами. Через "неосяжність" даної проблематики тут позначимо лише імперативні інваріанти розподілу та закріплення.

Насамперед, не викликає сумнівів закріплення за законодавцями ведених субелементів розпорядження. Субелементи володіння, користування та управління доцільно розподілити відповідним чином між професійно підготовленими виконавцями та чиновниками. Наприклад, на посаді голови НБУ доцільніше бачити професійного банкіра, а не, скажімо, професійного металурга. Відповідно, міністр промислової політики повинен бути професійним промисловцем, а не банкіром. Звичайно, глава НБУ і міністри не можуть не володіти якостями топ-менеджерів. Імунітет до експропріації та заборону шкідливого використання покликані забезпечувати судді, силовики та відповідні чиновники.

Необхідною умовою реального та ефективного держнаціонального привласнення РгЛО і ОДВУ є абсолютне домінування державних функціональних субак-

торів із соціально-економічним статусом “представник товариства” і “самостійний найманий працівник” як класичних державних службовців, що фінансуються виключно з державного бюджету. Цю умову не можна забезпечити без запобігання владно-власницьким рецидивам.

Слід мати на увазі, що владно-власницькі відносини можуть каталізуватись і економічно доцільним ступенем держкапіталізації привласнення РгЛО і ОДВУ. Справді, становлення та ефективне функціонування настільки імперативних у сучасних умовах компонентів державної монополії на виробництво вино-горілочаних, тютюнових і фармацевтичних виробів, державних інститутів розвитку, суверенних фондів, а також одержання і використання прибутку НБУ і доходів від операцій на фінансових ринках навряд чи можливі виключно в рамках держнаціонального привласнення. Однак і їх ефективну держкапіталізацію важко уявити без закріплення відповідних субелементів володіння, користування, управління зазначеними об'єктами та частини доходів з них за держкапіталістичними акторами, насамперед, за держсубактором “самостійний капіталіст”. Утворене таким чином змішане держнаціонально-держкапіталістичне привласнення зазначених об'єктів у соціально-економічному та функціональному відношенні наближається до привласнення ОНЗ з усіма наслідками, у тому числі небезпекою владно-власницької кланізації та корпоратизації.

Світовий досвід показує, що повне, “раз і назавжди” викорінення владно-власницьких рецидивів, як і корупції, навряд чи є можливим. Однак послідовна і перманентна боротьба з ними, як правило, істотно обмежує їх “ареал” і негативний вплив на національну економіку. Зрозуміло, не можна ігнорувати апробовані в інших країнах механізми та інструменти, але вони повинні бути адаптованими до умов України з урахуванням її цивілізаційно-національної специфіки. Так, абсолютно очевидним є те, що стратегічно владу-власність не здолати без викоренення її нефеодалних і диких капіталістичних витоків, що “живляться” умовами II, III і частково IV технологічних укладів, досягненнями V і VI укладів, а також адекватними їм видами і формами привласнення пріоритетних позицій у національній економіці.

З одного боку, такий необхідний інноваційний прорив просто є неможливим без актуалізації нереалізованого творчого потенціалу національного характеру, насамперед, таких його якостей, як асоціативно-образне мислення, навички творчої інтровертності та духовних пошуків, персоналістична соборність, переваги співробітництва та співпривласнення.

З іншого боку, зазначений потенціал буде незатребуваним, якщо держава залишатиметься об'єктом ПКВВ привласнення, а імперативна інноваційно орієнтована держкапіталізація економіки не супроводжуватиметься рішучими тактичними заходами за “деескалації” владно-власницької клановості та корпоративності.

Якщо дотримуватися рамок тематики цієї статті, то йдеться про необхідні зміни в атрибутах привласнення, насамперед в акторах, субакторах, умовах їх діяльності та зв'язках між ними. Державні субактори, незалежно від їх соціально-економічного та (або) функціонального статусу, повинні виконувати свої обов'язки виключно за бюджетні кошти. Це є вірним і щодо тих держсубакторів (“сукупний капіталіст”, “сукупний дрібний буржуа”), які представляють

у законодавчій гілці влади відповідних вельми заможних недержавних економічних акторів (великих капіталістів і дрібних буржуа). Йдеться про розрив "комерційних" зв'язків державних субакторів і недержавних акторів. Зрозуміло, оклади держслужбовців повинні бути конкурентоспроможними з доходами провідних менеджерів приватних компаній, а їх величина, так само як і ранг держслужбовця, повинна прямо залежати від результатів роботи. Оплата творчої або викладацької діяльності держслужбовця не може здійснюватися за "комерційними" розцінками. Соціальні "ліфти" між держслужбою і підприємницькою діяльністю доцільно заблокувати, — підприємці не можуть бути державними субакторами.

В ідеалі статус держслужбовця передбачає його проживання в державних квартирах, будинках і дачах "середнього статку" з їх можливою приватизацією після успішного закінчення держслужби. Оскільки в сучасних умовах такий порядок є нереалістичним, необхідно ввести деякі обмеження на приватне майно держслужбовця (площу житла і земельної ділянки, кількість автомобілів тощо), його фінансові активи, рахунки та нерухомість за кордоном. З урахуванням загальнонаціональної значущості державної діяльності, система виховання та підготовки держслужбовців повинна бути подібною до системи виховання та підготовки військовослужбовців. Зокрема, йдеться про організацію спеціалізованих середніх шкіл, училищ, ВНЗ і установ відповідних інститутів (статут, кодекс честі, конкурсність, громадська підзвітність тощо).

Потужною альтернативою і "конкурентом" влади-власності є сучасне громадянське суспільство, політична та економічна демократія. Досвід країн другої та третьої хвилі модернізації говорить про те, що її розвиток у кінцевому підсумку забезпечує національно орієнтовані перетворення, ініційовані національно орієнтованими держсубакторами. Однак останні покликані каталізувати і сам процес демократизації. З урахуванням особливостей національного характеру доцільно урізноманітнити форми прямої демократії, удосконалити погоджувальні процедури, що сприяють досягненню консенсусу, розробити чутливі індикатори соціального напруження, а також ефективні механізми громадського контролю. У цьому зв'язку може виправдати себе діяльність Народної палати при Президентові з відповідними відділеннями в регіонах, Відкритого уряду, рад міністерств і відомств (за прикладом Ради НБУ), рад трудових колективів на підприємствах, а також державно-цивільних експертних спільнот. Поряд з некомерційними організаціями та інститутами громадянського суспільства вони потребують державної підтримки, насамперед, на етапі становлення.

Зазначені заходи є актуальними і для *мезорівня* національної економіки, оскільки багато в чому він є об'єктом ПКВВ привласнення регіональними КлКрГр. Ці заходи повинні бути адаптовані до регіональних умов, щоб бути ефективними у витісненні регіональних владно-власницьких відносин на узбіччя привласнення. Інакше кажучи, держкапіталізм необхідно доповнити *державним регіональним капіталізмом*. Дана проблематика вимагає спеціальних досліджень. Отже, надалі не обійтися без вирішення досить складного науково-прикладного, у тому числі дослідно-експериментального завдання верифікації та фальсифікації зазначеного ряду переважно теоретико-гіпотетичних положень.

Таким чином, інноваційний розвиток національної економіки багато в чому зумовлено зрілістю державно-капіталістичного привласнення національно значущих об'єктів і темпами подолання рецидивів їх ПКВВ привласнення. Принципово важливо, що наближення національної економіки України до рівня розвинутих країн ЄС навряд чи є можливим без досягнення паритету, пропорційності та сумісності національного держкапіталізму з реальним європейським. Те саме стосується і місця та ролі першого в національній мережі привласнення.

Список використаної літератури

11. Хубиев К.А. Модернизация и отношения собственности // Экономист. – 2010. – № 9. – С. 14–22.

References

11. Khubiev K.A. *Modernizatsiya i otnosheniya sobstvennosti* [Modernization and property relations]. *Ekonomist – Economist*, 2010, No. 9, pp. 14–22 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12 січня 2015 р.
